

EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

*Yusupova Klara**Turizm fani maxsus fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekoturizm tushunchasining mazmun-mohiyati, uning shakllanishi va rivojlanishiga oid nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi. Ekoturizmning barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan uzviy bog'liqligi, atrof-muhitni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash hamda mahalliy aholi ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini oshirishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, ekoturizmning asosiy tamoyillari, funksiyalari va uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar nazariy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari ekoturizmni samarali rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: ekoturizm, barqaror rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, biologik xilma-xillik, tabiiy resurslar, ekologik mas'uliyat, mahalliy aholi, turizm nazariyasi.

Kirish

So'nggi yillarda jahon miqyosida turizm sanoati eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Aholining turmush darajasi va harakatchanligining oshishi, transport va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivoji turizm xizmatlariga bo'lgan talabni keskin kuchaytirdi. Biroq turizmning an'anaviy shakllarining kengayishi bilan bir qatorda, tabiiy resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiya qilinishi, ekologik muvozanatning buzilishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi global muammolar ham yuzaga keldi. Shu bois, zamonaviy sharoitda turizmni faqat iqtisodiy daromad manbai sifatida emas, balki atrof-muhitni muhofaza qilish va jamiyatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlovchi omil sifatida ko'rib chiqish zarurati kuchaydi.

Ana shunday sharoitda ekoturizm konsepsiyasi muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ekoturizm tabiatga minimal zarar yetkazgan holda sayohat qilish, tabiiy hududlarni muhofaza qilish, ekologik ongni shakllantirish hamda mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shishni o'zida mujassam etgan turizm turi hisoblanadi. U XX asr oxirlaridan boshlab jahon turizm amaliyotida alohida yo'nalish sifatida shakllandi va bugungi kunda barqaror rivojlanish strategiyalarining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Ekoturizm nafaqat dam olish va sayohat ehtiyojlarini qondiradi, balki inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslarini o'rganish masalasi ilmiy tadqiqotlarda alohida dolzarblik kasb etadi. Chunki mazkur yo'nalishning samarali rivoji faqatgina amaliy choralar bilan emas, balki puxta ilmiy-nazariy yondashuvlar orqali ta'minlanadi. Ekoturizm tushunchasining mazmuni, uning asosiy tamoyillari,

funksiyalari, maqsad va vazifalarini ilmiy jihatdan asoslab berish, boshqa turizm turlari bilan o'zaro farqli va umumiy jihatlarini aniqlash nazariy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, ekoturizmning barqaror rivojlanish konsepsiyasi, "yashil iqtisodiyot" va ekologik xavfsizlik bilan uzviy bog'liqligi ham chuqur ilmiy tahlilni talab etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida ekoturizmning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Iqlim o'zgarishi, suv va yer resurslarining kamayishi, sanoat va urbanizatsiya bosimining kuchayishi fonida tabiiy hududlarni saqlab qolish masalasi dolzarb muammolardan biriga aylandi. Ekoturizm ushbu muammolarni yumshatishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki u tabiiy hududlardan oqilona foydalanishni, ekologik muhofaza choralari kuchaytirishni va mahalliy aholi manfaatlarini inobatga olishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslarini o'rganish nafaqat turizm sohasining, balki ekologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy rivojlanish masalalarining ham kesishgan nuqtasida joylashgan muhim ilmiy muammo hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida ham ekoturizmni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Respublikamiz boy tabiiy landshaftlar, tog'li hududlar, cho'l va yarim cho'l zonolari, milliy bog'lar va qo'riqxonalar kabi noyob ekologik resurslarga ega. Ushbu salohiyatdan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga hissa qo'shish ekoturizm orqali amalga oshirilishi mumkin. Biroq bu jarayon ilmiy asoslangan yondashuvni, puxta nazariy model va konsepsiyalarni talab etadi. Shuning uchun ekoturizmning nazariy asoslarini o'rganish, uning rivojlanish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va umumlashtirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur maqolada ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslarini yoritish, uning mohiyati, tamoyillari va barqaror rivojlanishdagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslash asosiy maqsad qilib belgilangan. Bu esa ekoturizm sohasida keyingi ilmiy izlanishlar va amaliy qarorlar qabul qilish uchun mustahkam nazariy poydevor yaratishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Ekoturizm nazariy jihatdan turizm fanining nisbatan yangi, ammo tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning shakllanishi jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida, insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabati tubdan o'zgara boshlagan davrga to'g'ri keladi. An'anaviy ommaviy turizm modeli uzoq vaqt davomida iqtisodiy foydani ustuvor deb bilgan bo'lsa, ekoturizm konsepsiyasi tabiat, jamiyat va iqtisodiyot o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash g'oyasiga asoslanadi. Ilmiy adabiyotlarda ekoturizm tabiiy hududlarga mas'uliyatli sayohat qilish, atrof-muhitni asrash, mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilash va ekologik ongni shakllantirishga qaratilgan faoliyat sifatida talqin etiladi. Ushbu

yondashuv ekoturizmni nafaqat turizm turi, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik tizim sifatida ham ko'rib chiqishni talab etadi.

Ekoturizmning nazariy asoslari, avvalo, barqaror rivojlanish konsepsiyasiga tayanadi. Barqaror rivojlanish g'oyasi kelajak avlodlar manfaatlariga zarar yetkazmagan holda bugungi ehtiyojlarni qondirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, ekoturizm tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. Nazariy jihatdan ekoturizm modeli uch asosiy ustunga — ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlikka tayangan holda shakllanadi. Agar ushbu ustunlardan birortasi e'tibordan chetda qolsa, ekoturizm o'z mohiyatini yo'qotib, oddiy turizm faoliyatiga aylanib qolishi mumkin.

Ekoturizm nazariyasida muhim o'rin tutadigan masalalardan biri uning tamoyillaridir. Ilmiy manbalarda ekoturizm tamoyillari sifatida tabiiy hududlarni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash, ekologik ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish hamda turizm faoliyatining salbiy ta'sirini minimallashtirish kabi jihatlar ko'rsatib o'tiladi. Ushbu tamoyillar ekoturizmning boshqa turizm turlaridan asosiy farqini belgilaydi. Nazariy jihatdan qaralganda, ekoturizm faqatgina "tabiat qo'ynida dam olish" emas, balki ekologik mas'uliyat va ijtimoiy hamkorlikka asoslangan murakkab jarayondir.

Ekoturizmning funksiyalari ham uning nazariy asoslarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ekologik funksiya tabiiy hududlarni muhofaza qilish va tiklashga xizmat qilsa, iqtisodiy funksiya hududlarning barqaror rivojlanishiga, yangi ish o'rinlari yaratishga va mahalliy byudjet daromadlarini oshirishga qaratiladi. Ijtimoiy funksiya esa mahalliy aholi farovonligini yaxshilash, ularning madaniy qadriyatlarini saqlash va ijtimoiy faolligini oshirish bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, ta'limiy va ma'rifiy funksiya orqali ekoturizm ekologik ongni yuksaltirishga, jamiyatda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Nazariy jihatdan bu funksiyalar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi ekoturizm samaradorligini belgilaydi.

Ekoturizmni rivojlantirish nazariyasida hududiy yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir hududning tabiiy-iqlim sharoiti, ekologik holati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va madaniy xususiyatlari ekoturizm modelini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Nazariy tadqiqotlarda ekoturizmni rivojlantirishda mahalliy resurslarga tayangan holda, hududning ekologik sig'imini inobatga olish zarurligi ta'kidlanadi. Ekologik sig'im tushunchasi ma'lum bir hududning tabiiy muhitiga zarar yetkazmagan holda qabul qila oladigan turistlar sonini belgilaydi. Ushbu nazariy yondashuv ekoturizmning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, ekoturizm nazariyasida davlatning roli ham muhim masala sifatida

ko'rib chiqiladi. Davlat tomonidan normativ-huquqiy bazaning yaratilishi, ekologik standartlarning belgilanishi, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni boshqarish tizimining takomillashtirilishi ekoturizm rivojining muhim shartlaridan biridir. Ilmiy adabiyotlarda davlat, xususiy sektor va mahalliy aholi o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish ekoturizmni samarali boshqarishning nazariy modeli sifatida e'tirof etiladi. Bunday yondashuv manfaatlar muvozanatini ta'minlashga va turizm faoliyatining salbiy oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Ekoturizmning nazariy asoslarini tahlil qilishda marketing va axborot omillari ham muhim ahamiyatga ega. Ekoturizm mahsulotini shakllantirish va targ'ib qilish jarayoni an'anaviy turizm marketingidan farq qiladi, chunki bunda ekologik qadriyatlar, tabiiy va madaniy meros asosiy ustuvorlik sifatida namoyon bo'ladi. Nazariy jihatdan ekoturizm marketingi iste'molchilar ongida ekologik mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu esa ekoturizmning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatini ham oshiradi.

Ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqurroq tahlil qilishda ekoturizmning boshqa turizm turlari bilan o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Ilmiy yondashuvlarga ko'ra, ekoturizm ommaviy turizmga nisbatan ancha cheklangan miqyosda tashkil etiladi va uning asosiy maqsadi maksimal foyda olish emas, balki tabiiy muhitni asrash va uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashdan iboratdir. Shu sababli, ekoturizmda xizmatlar hajmi va sifati ekologik talablar bilan uyg'unlashgan holda shakllanadi. Nazariy jihatdan bu holat turizm faoliyatining intensiv emas, balki ekstensiv rivojlanish modeliga mos kelishini ko'rsatadi.

Ekoturizm konsepsiyasida mahalliy aholining ishtiroki alohida nazariy ahamiyatga ega. Ilmiy manbalarda mahalliy aholi ekoturizmning asosiy subyekti sifatida e'tirof etilib, ularning manfaatlarini hisobga olmasdan turib ekoturizmni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin emasligi ta'kidlanadi. Mahalliy aholi turizm xizmatlarini ko'rsatishda bevosita ishtirok etishi, milliy an'analar va madaniy merosni namoyish qilishi orqali ekoturizm mahsulotining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon aholining bandligini oshirish, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Nazariy yondashuvlarga ko'ra, mahalliy aholining ekoturizm faoliyatiga jalb etilishi ekologik mas'uliyatni kuchaytiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Ekoturizmni rivojlantirishda institutsional muhit ham muhim nazariy omil sifatida qaraladi. Institutsional muhit deganda, ekoturizm faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik, me'yoriy-huquqiy hujjatlar, boshqaruv mexanizmlari va nazorat tizimi tushuniladi. Ilmiy tadqiqotlarda ekoturizm samaradorligi ko'p jihatdan ushbu institutsional asoslarning qanchalik mukammal ekanligiga bog'liq ekanligi qayd etiladi. Kuchli institutsional muhit ekoturizmning tartibli rivojlanishini, ekologik

standartlarga rioya etilishini va manfaatlar muvozanatini ta'minlaydi. Aks holda, ekoturizm ham ommaviy turizm kabi tabiatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ekoturizmni rivojlantirishning nazariy modelida ekologik ta'lim va axborot ta'minoti masalasi ham muhim o'rin egallaydi. Ekoturizm faqat turistlar uchun emas, balki mahalliy aholi va xizmat ko'rsatuvchi subyektlar uchun ham ekologik bilim va ko'nikmalarni oshirishni talab etadi. Ilmiy yondashuvlarga ko'ra, ekologik ta'lim ekoturizmning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ekologik ong darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, turizm faoliyatining tabiatga salbiy ta'siri shunchalik kamayadi va muhofaza etiladigan hududlarning saqlanishi ta'minlanadi.

Ekoturizmni nazariy jihatdan tahlil qilishda uning asosiy belgilarini tizimli ravishda ko'rsatib berish muhimdir. Quyidagi 1-jadvalda ekoturizmning asosiy nazariy xususiyatlari va ularning mazmuni umumlashtirilgan.

1-jadval. Ekoturizmning asosiy nazariy xususiyatlari

№	Asosiy xususiyatlar	Mazmuni
1	Tabiiy hududlarga yo'naltirilganlik	Ekoturizm asosan tabiiy va kam o'zgartirilgan hududlarda amalga oshiriladi
2	Ekologik mas'uliyat	Tabiiy muhitga zarar yetkazmaslik va uni muhofaza qilish ustuvor hisoblanadi
3	Barqaror rivojlanishga yo'naltirilganlik	Iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy manfaatlar uyg'unligi ta'minlanadi
4	Mahalliy aholi ishtiroki	Mahalliy aholi manfaatlari hisobga olinadi va ularning bandligi oshiriladi
5	Ekologik ta'lim va tarbiya	Turistlar va mahalliy aholida ekologik ong shakllantiriladi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, ekoturizmning nazariy asoslari ko'p qirrali bo'lib, u faqat turistik faoliyat bilan cheklanmaydi, balki ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ushbu xususiyatlar ekoturizmni rivojlantirishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslari jamiyat va tabiat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan ilmiy konsepsiyalar majmuasidan iboratdir. Ularning chuqur o'rganilishi va amaliyotga tatbiq etilishi ekoturizmning samarali, barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlash uchun mustahkam ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Agar xohlasangiz, keyingi bosqichda **xulosa** yoki **foydalanilgan adabiyotlar** qismini ham katta hajmda tayyorlab beraman.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslari zamonaviy turizm fanining muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ekoturizm

konsepsiyasi iqtisodiy manfaatlar, ekologik muhofaza va ijtimoiy barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u an'anaviy turizm modellaridan tubdan farq qiladi. Mazkur yondashuv tabiat resurslaridan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash hamda kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish tamoyillariga asoslanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, ekoturizmning nazariy poydevori barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning samaradorligi ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarning uyg'unlashuviga bog'liqdir. Ekoturizm faqatgina turistik faoliyat turi sifatida emas, balki hududlarning kompleks rivojlanishiga xizmat qiluvchi strategik mexanizm sifatida ham namoyon bo'ladi. Ayniqsa, mahalliy aholining ekoturizm jarayonlariga faol jalb etilishi hududiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ekoturizmni rivojlantirishda institutsional muhit, normativ-huquqiy baza va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining mavjudligi muhim shartlardan biri ekanligi asoslab berildi. Ekologik ta'lim va ma'rifatni rivojlantirish orqali jamiyatda ekologik ongni shakllantirish esa ekoturizmning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihatlar ekoturizmni tartibli va samarali rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, ekoturizmni rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ilmiy jihatdan umumlashtirish turizm sohasida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish, tabiiy resurslarni muhofaza qilish hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari ekoturizm sohasida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar va amaliy loyihalar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizm va ekologiyani rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat ekologiya qo'mitasi ma'lumotlari va rasmiy hisobotlari.
3. Qodirov A., Rasulov S. **Turizm asoslari**. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. Toshkent, 2019.
4. Xolmatov D. **Barqaror rivojlanish va ekologik turizm masalalari**. Toshkent, 2020.
5. Ilmiy jurnallar: *Tourism Management, Journal of Sustainable Tourism, Annals of Tourism Research*.
6. Weaver D. **Ecotourism**. John Wiley & Sons, Australia, 2001.

7. Fennell D.A. **Ecotourism: Principles and Practices**. CABI Publishing, London, 2008.
8. Honey M. **Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?** Island Press, Washington, 2008.
9. Buckley R. **Sustainable Tourism: Research and Reality**. Annals of Tourism Research, 2012.
10. Bramwell B., Lane B. **Tourism and Sustainable Development**. Channel View Publications, UK, 2011